

ПРАВА ЛЮДИНИ І БІЗНЕС: ДИНАМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ

(Рецензія на дослідницький посібник з прав людини і бізнесу¹)

Ця книга з'явилася наприкінці 2020 р., і сьогодні вона є виданням, яке можна сміливо рекомендувати як тим, хто тільки хоче ознайомитися з проблематикою бізнесу і прав людини й не знає, з чого краще почати, так і тим, хто вже давно і глибоко в темі. Більш ніж на 500 сторінках авторський колектив із 24 учених із різних континентів і різним професійним досвідом виклав, напевно, найповніший натепер загальний огляд проблематики з бізнесу і прав людини – від історії самої концепції, її протистояння з концепцією корпоративної соціальної відповідальності та філософського підґрунтя до таких спеціальних питань, як відповідальність материнської компанії за порушення в сфері прав людини з боку дочірньої, доступу до засобів правового захисту для жертв порушень суб'єктами господарювання прав людини в межах процедури кримінального судочинства та ін.

Видання слідує загальній логіці Керівних принципів ООН з бізнесу і прав людини, розкриваючи обов'язок держави захищати права людини від порушення з боку третіх осіб, зокрема і з боку бізнесу, корпоративну відповідальність поважати права людини й доступ до засобів правового захисту. Частина перша розкриває історію й еволюцію розвитку концепції бізнесу і прав людини, зокрема, ідеться про її співвідношення з концепцією корпоративної соціальної відповідальності, а також про “соціальну конструкцію Керівних принципів ООН з бізнесу і прав людини.” Автором цієї глави став Джон Геральд Раггі, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань бізнесу і прав людини, виступив свого часу розробником Керівних принципів ООН з бізнесу і прав людини. Друга частина присвячена корпоративній належній

* Олена Олександрівна Уварова, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії і філософії права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна.

Olena Uvarova, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine.

e-mail: o.o.uvarova@nlu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3199-7790>

¹ *Research Handbook on Human Rights and Business*, ed. Surya Deva and David Birchall (Edward Elgar, 2020).

обачності в сфері прав людини. Окрім загальних питань, у цій главі розглядається також специфіка забезпечення належної обачності в ланцюгах постачання і у видобувній промисловості. Регулятивна роль держави й інструменти, які можуть використовуватися для забезпечення захисту прав людини від порушень із боку бізнесу, – предмет уваги третьої частини видання. Серед спеціальних питань – юрисдикція держави щодо транснаціональної підприємницької діяльності, що впливає на права людини, обов'язки державних підприємств у сфері прав людини та ін. Окрема частина присвячена впливу фінансових інституцій та інвестиційних договорів на права людини. Захист уразливих груп та дія зобов'язань бізнесу в складному середовищі, зокрема в умовах конфлікту, розкрито в п'ятій частині. Шоста частина присвячена доступу до засобів правового захисту і питанням корпоративної відповідальності.

Деякі ключові ідеї, які пронизують всю книгу і на які необхідно звернути особливу увагу.

“Права людини і бізнес” замість “бізнес і права людини.” У назві посібника використано саме такий порядок слів (права людини на початку), хоча усталеним є словосполучення “бізнес і права людини:” воно фігурує в назві центрального документа – Керівні принципи ООН з бізнесу і прав людини, які було схвалено резолюцією Ради з прав людини ООН у червні 2011 р., використовується в інших документах ООН, ЄС, Ради Європи тощо.

Але використання іншого порядку слід не є випадковим, воно несе глибоке змістовне навантаження – права людини мають визначати норми, за якими працює бізнес. З цієї думки починає книгу один із її редакторів, Сурія Дева.²

Сурія Дева є членом Робочої групи ООН з бізнесу і прав людини, а також доцентом Школи права Університету міста Гонконгу. Основні наукові інтереси професора полягають у бізнесі та правах людини, конституційному праві Індії та Китаю і сталому розвитку. Він багато опублікував праць із цієї проблематики, консультував агентства ООН, уряди, транснаціональні корпорації та організації громадянського суспільства з питань, пов'язаних із бізнесом і правами людини. Він є одним із головних редакторів журналу “Бізнес та права людини” і входить до складу Редакційної/Консультативної ради Нідерландського кварталного журналу з прав людини та Віденського журналу з міжнародного конституційного права.

Професор Дева умовно виділяє три ери у “співіснуванні” бізнесу і прав людини. Першу еру він умовно назвав “бізнес або права людини” (“business or human rights” era), другу – ерою бізнесу і прав людини (“business and human rights” (BHR) era), третю – справою прав людини (“business of human rights” era). Як зауважує Сурія Дева, третя ера, яка настає зараз, випробовує серйозність погляду бізнесу на права людини. Адже “надмірний акцент на бізнес-аргументи щодо прав людини з боку різних суб'єктів, включаючи установи та уряди ООН, є проблематичним: це, по суті,

² Surya Deva, “From ‘business or human rights’ to ‘business and human rights:’ What Next?” In *Research Handbook on Human Rights and Business*, 1–22.

робить дотримання прав людини з боку бізнесу залежним від економічних інтересів. Підтримувати та відстоювати права людини набагато легше, коли це відповідає інтересам бізнесу. Справжнє випробування прихильності бізнесу до прав людини – це ситуації, коли корпорації стають на бік прав людини, навіть якщо це не має економічного сенсу.”

Обов'язки, які кореспондують правам. Ще одне важливе з точки зору теорії права питання, яке ставить Сурія Дева: чи дійсно “права” в межах “бізнесу і прав людини” є правами людини? Адже “право” має означати, як мінімум, дві речі: по-перше, праву має кореспондувати юридично обов'язкові зобов'язання, по-друге, право має бути захищено ефективним засобом захисту, яким може скористатися носій такого права у випадку його порушення.

Професор Дева звертає увагу на те, що концепція бізнесу і прав людини змушує дещо переглянути цю класичну для теорії права тезу. Бізнес, а не тільки держава, має розглядатися як носій обов'язків у сфері прав людини, виконання яких має бути передумовою ведення будь-якої господарської діяльності. Але на практиці сьогодні ця теза практично не знаходить реального втілення, часто зводяться до дискусії про юридичну силу таких обов'язків в умовах відсутності (або слабкості) юридично обов'язкового державного регулювання. Сурія Дева наголошує на тому, що обов'язки бізнесу в сфері прав людини не мають бути пов'язані виключно з традиційною моделлю державної нормотворчості та забезпечення державою виконання встановлених правил.

Сучасна модель економічного розвитку як загроза правам людини. Суворая реальність полягає в тому, що нинішня модель (економічного) розвитку не ґрунтується на правах людини. Держави розглядають права людини як “рушійну силу швидкого розвитку,” не наділяючи їх власною цінністю. Держави не тільки зосереджуються на підвищенні рейтингу “зручності (простоти) ведення бізнесу,” які не розглядають права людини як критерій, що підлягає врахуванню для залучення іноземних інвестицій, а й позначають “громади та організації громадянського суспільства, що протидіють розвитку” (а отже, є “антинаціональними”).

“Комерційний аргумент” на користь прав людини. У публікації приділяється також увага поширеній сьогодні ситуації, коли експерти в сфері бізнесу і прав людини, зокрема й організації громадянського суспільства і міжнародні організації, переконують бізнес у корисності для нього поведінки, заснованій на повазі до прав людини. Такий підхід є небезпечним для самої ідеї прав людини.

Концепція бізнесу і прав людини, по суті, вказує на необхідність переорієнтації ролі та цілей корпорацій у суспільстві. Пріоритет інтересів акціонерів та максимізація прибутку продовжують залишатися визначальною метою ведення бізнесу. Протягом останніх років до корпоративного законодавства в кількох країнах було внесено певні зміни, однак ці зміни не змогли забезпечити фундаментальних структурних змін.

З цього приводу Сурія Дева зазначає, що необхідно є докорінна зміна в усіх правових нормах, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання на різних етапах ведення бізнесу: на етапі реєстрації, формування складу правління,

визначення обов'язків директора, правил розкриття інформації та прозорості, порядку проведення закупівель, злиття і поглинань, стандартів бухгалтерського обліку та розподілу відповідальності всередині корпоративних груп тощо. Підприємства, безсумнівно, є спеціалізованими органами суспільства. Однак цей особливий статус – який є привілеєм, наданим державою, а не правом – не повинен становити загрозу правам людини.

Саме тому необхідно вийти за межі комерційної аргументації прав людини. У певних ситуаціях права людини можуть дійсно бути комерційно обґрунтованими: корпорації, які відповідально ставляться до прав людини, можуть уникнути репутаційних ризиків, заощадити гроші та час на реалізацію проектів, залучити більше співробітників та інвесторів і скористатися унікальними ринками збуту своєї продукції чи послуг. Однак не існує універсального, абсолютного бізнес-аргументу щодо прав людини для всіх підприємств, які працюють у всіх секторах. Бізнес має поважати права людини навіть в тих ситуаціях, коли це не вигідно з комерційної точки зору.

Неліберальний характер концепції бізнесу і прав людини. Концепцію бізнесу і прав людини традиційно протиставляють концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). І одне з домінуючих припущень, що лежить в основі більшої частини нинішнього мислення щодо КСВ, полягає в тому, що ми, по суті, маємо справу з приватною відповідальністю.³ Дві суттєві риси визначають погляд на корпоративну відповідальність як на приватну. Це її очікуваний аполітичний і добровільний характер. Як “продукт” неоліберальної думки, загальноприйняті уявлення про КСВ підкоряються приватно-публічній дихотомії, що визначає ліберальну теорію. Таким чином, держави розглядаються як єдині належні політичні суб'єкти, тоді як корпорації належать до приватної сфери. Така ліберальна модель проводить чітку межу між приватною економічною діяльністю, з одного боку, та публічною політичною діяльністю, з другого. Політичний порядок має на меті гарантувати стабільність, щоб свобода особистості була захищена як щодо держави, так і щодо співгромадян.

Значна частина теорії КСВ впливає з цього теоретичного припущення, і таким чином концептуалізує корпоративну відповідальність як суто приватну.

У цьому припущенні про приватну природу корпоративної відповідальності вбачається основна прірва між традиційними підходами до КСВ та бізнесу і прав людини: тоді як точка зору КСВ на відповідальність за права людини в корпорації передбачає їхній перехід у сферу приватної відповідальності, точка зору бізнесу і прав людини виступає за зміну у зворотному напрямку, тобто за поширення корпоративної відповідальності на суспільну сферу і, таким чином, за переосмислення корпоративної відповідальності як такої, що за своєю суттю є публічною. Або дещо інакше: замість

³ Florian Wettstein, “The History of ‘business and human rights’ and Its Relationship with Corporate Social Responsibility,” in *Research Handbook on Human Rights and Business*, 23–45.

поширення приватної відповідальності на публічну сферу, бізнес і права людини поширює публічну відповідальність за права людини на приватну сферу.

Різниця між двома точками зору не лише семантична, а й фундаментальна: замість приватизації прав людини, перспектива бізнесу і прав людини вимагає політизації корпоративної відповідальності.

Розгляд прав людини крізь призму приватної відповідальності, як це відбувається у межах корпоративної соціальної відповідальності, перетворює права людини лише на одне з добровільних, аполітичних питань КСВ серед багатьох інших питань, без чіткої ієрархії чи розподілу пріоритетів, залишаючи значну свободу дій і, насправді, дискреційне право для компаній щодо того, що, коли і як вирішувати. Такий підхід, який відповідає ліберальній ідеї свободи підприємницької діяльності, не вимагає зміни бізнес-моделей компаній або способу ведення бізнесу загалом. Концепція бізнесу і прав людини вказує на бізнес як на носія обов'язків у сфері прав людини, що вимагає перегляду бізнес-моделей, які створюють ризики порушень прав людини.

© О. Уварова, 2021

Bibliography

Research Handbook on Human Rights and Business, edited by Surya Deva and David Birchall. Edward Elgar, 2020.

Олена Уварова. Права людини і бізнес: динамічний розвиток міждисциплінарної концепції

Анотація. Рецензія на дослідницький посібник з бізнесу і прав людини за редакцією Сурії Дева і Девіда Бірчала (*Research Handbook on Human Rights and Business*, edited by Surya Deva and David Birchall. Edward Elgar, 2020).

Ключові слова: дослідницький посібник; бізнес і права людини; міждисциплінарність.

Елена Уварова. Права человека и бизнес: динамическое развитие междисциплинарной концепции

Аннотация. Рецензия на исследовательское пособие по бизнесу и правам человека под редакцией Сурии Дева и Дэвида Бирчала (*Research Handbook on Human Rights and Business*, edited by Surya Deva and David Birchall. Edward Elgar, 2020).

Ключевые слова: исследовательское пособие; бизнес и права человека; междисциплинарность.

Olena Uvarova. Human Rights and Business: A Dynamic Development of an Interdisciplinary Concept

Abstract. Review of research handbook on human rights and business edited by Surya Deva and David Birchall (*Research Handbook on Human Rights and Business*, edited by Surya Deva and David Birchall. Edward Elgar, 2020).

Keywords: research handbook; human rights and business; multidisciplinary.

Одержано/Received 25.01.2021